

Литератураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүлдүзүндө кол шугум—чоннуң амыдыралы-биле харылзаларны быжыглаары, социалистиг амыдыралдың байлак болгаш хөй янзы хевир байдалын шыны-биле база уран чечени-биле көргүзери, чаа, ёзулуг коммунистиг чүүлдү сорук киришкенин болгаш тода чуруп көргүзери, ниитилелдин бурунгаар шимчээшкенинге моондактыг бүгү-ле чүүлдү сойгалап илередири, буруу-шавары болур.

Совет Зөвлелиниң Коммунистиг партиязының Программасын.

КОММУНИЗМ ДУГАЙЫНДА ЫР

Большевиктер партияны баштап алгаш, Моосталган хаан чазан чыгыш шылаш. Улетурчун-тараачынын кургузенин. Удесилеп, эң-не баштай чарлаан чурт бис. Хостугларын өвдөөлө — Коммунизм туудучузу — Совет кижиге дегерезин! Совет чурту айлык черге хүнөш чегсин!

Шылгарганга партияны баштап алгаш, Шылгалдаар дегерезин ажып үгөш. — Социализм чурту бо — деп, делегейге Солдугалып, үгөтөрлөп көргүскөн бис. Хостугларын өвдөөлө — Коммунизм туудучузу — Совет кижиге дегерезин! Совет чурту чымдык черге айлык чегсин!

Ажыл, Дыш дөш, Хосталга дөш, Чыргалан дөш, Амыр табын, Эрге-пөлө, Догуннал дөш,

Партияны баштап алгаш, Бөмбүрөөктөн Батыш хүнү, мөңгө чыып болгон чурт бис. Хостугларын өвдөөлө — Коммунизм туудучузу — Совет чурту дегерезин! Совет кижиге айлык черге хүнөш чегсин!

Балтагайның кара-кулаа болгон чурт бис. Хамык чурттар чыныг чүрөө апарган бис. Холу-биле совет кижиге кылып турар Коммунизм бедиктери орууvus ол.

Хостугларын өвдөөлө — Коммунизм туудучузу — Совет чурту дегерезин! Совет кижиге чымдык черге хүнөш чегсин!

М. ИДАМ-СЮРНОН.

А ЖЫЛЧЕ, ӨННУК!

Оң дугайын хөй-ле дыннап, хөй-ле номчуп, Оң язарын билип-даа, манап-даа чораян бис. Ычазла-даа оңу кым-даа, сен-даа, мен-даа Ындыг дүрген болу бөр деп бодавзан бис. Биске ычкан

Тайбын, Ажыл, Костал-биле Дең өрге, Аас-кежини мөңгөр деп доктаган Дөдө чуртга чурттаа деп өшпөс күзөл Бисти баббайн, сеткилерге чырыш чорду. Ам көрдөөн, Програма чаралтыгана: Ачымдыг үс — коммунизм тургузар дөң; Бистин чуртга, чокка дээр-ле кошкак чуртга, Бар чүс эвес, оон тургус бөжөн эвес.

Чүгө чөрөп, бодап көрдөөн, чөрөп чыда Шуту чүдүдү өлкөшүн чедер дөң-дир; Ууларга уткуй үнген дөңи хаа, Улуг чырал — коммунизм тудар дөң-дир. Дөргөлдүр оңу номчааш келеп үгөш, Делегей-даа, шынаыла, ыйтгай калган. Ычазла-даа биотер шуту бөүрөөр бис; Коммунистер сөлгөн оонда кевөр бөдөр — Коммунизм бистин чуртга тургустунар! Ычанагыштын, өргөн өңүс, сен-даа, мен-даа Билөөвоти сымарыгангап, ажылдыва Биле-деминг, бугурелдиг киришкени!

С. СУРУН-ООЛ.

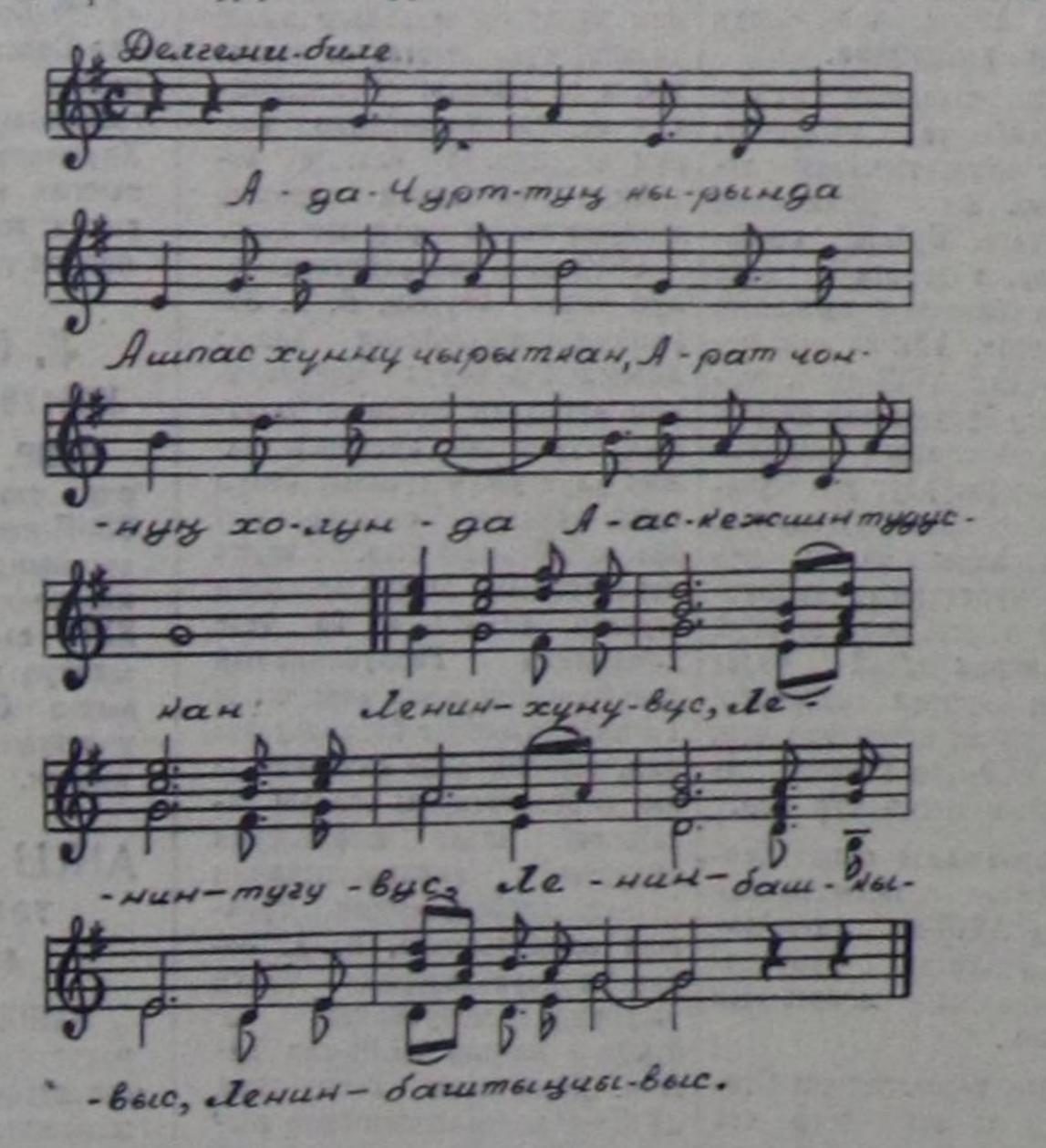
ПАРТИЯ, ЧОН, КОММУНИЗМ

Ирей биле кадай

Эжик хаг дөң—солаш кынган, Эргиниче кадай көргөн: Калы кыраан ирей бо Каттырылган кирип көп-тир. Сайгырак дег шырай-ары Чалыткы-даа берген ышкыш, Хөйну көргөн бүшүз сымн Хөндүрүл-даа берген ышкыш! Самдар бергүн ужулбайн-даа, Чечен мылдын салбайн чыташ: — Радиоус оңа чүгү Ырай-дыр мон, көшүдү?—диген. Шөзү ам-даа чайлашсаан, Шоваз кара караан көргөш, Оозу дораян харынавазан, Оюн өрөп, баштаганга: — Омак-сергөң чүдөн болду? Оона, эки-мендиң каймы? Тандын аң-мен шапнапты бе? Дагынага дужутту бе? — Оңа-тивыш бар-ла харын, Ону сенден чакыргаш чор. Оон артык мөңө бар-дыр, Ойну өрбайн, төөгүн көрөм! — Улуг хобай Москвага Уттувурбас чыгып-ла эрги: Өндүр номнал чугааштын — Бөрүшүлүг хужоң алды! — Чүгү кызыр, багчаар дөңил, Сүүзүңү сөз иден тур боор, Дайгыдып эрге бербей, Таштыг көрөп берем, көшкүн! Алын-чолун Коммунизм дөр Алгаш ханмак өшкөп келир, Аңа чүгө чаштар эвес, Амгы салгал чурттай бөр-дир. Хлөб, буян, абешемди — Бижиге-ле, кыштыг — деп, Намынды ыдык номзалынын Авыралы ындыг болду. Чөгүм чүгү кызырын-даа, Чоруур уг-шына айткыаштын, Ийи холду берешкенем, Иженирдин чарык бооп-турт... Ирей—тура, кадай—ора, Ийилзе үр сорулдаштын... Чугаа-сооттун болгон чери — Суурумга бир бакын чүвө.

Ленин

Сөзү С. Сурун-оолду. Аялгазы К. Бегзинни.

Ада-чуртту кырына Апшас хүнү чырыткан, Арат чонун колунга Аас-кежини тулускан.

Номмуа: Ленин — хүнүвүс, Ленин — тугувүс, Ленин — башкымыс, Ленин — баштынчымыс.

Улустарын бугулас Найыралы бижыккан, Угашкы дег чарылас Аал ишти болдурган.

Номмуа: Ленин — хүнүвүс, Ленин — тугувүс, Ленин — башкымыс, Ленин — баштынчымыс.

Дажыг кем дег хайныккан, Тайбын иште чарыккан, Масаа чонун дурткан, Партияны тургускан.

Номмуа: Чүрөстөрден ыраас Чүгөндөрдөр күжүсүс — Чүс-чүс чыда уттумас Чүгүн ынаа адавүс.

Номмуа: Ленин — хүнүвүс, Ленин — тугувүс, Ленин — башкымыс, Ленин — баштынчымыс.

ЧЕЧЕН ЧОГААЛДЫ АРЫН ПАРТБИЛЕТ

— Хөмчөлдү ындаг улуг эвес, Хөмчөлдү ындаг улуг эвес, Делегейде денел турбас Дээди чүс ол? Мону менден айтырыпса, Боданмай-даа Партияга чоргар харымлаар мен: — Партбилет-тир! Оң өртөң Аддын-биле садым тыппас, Оң өртөң — Арыг-шыныг арын-пүүр ол! — Эң-не арыг сеткилерин Эдилээр, Киймыш дивес сорутутлар Кымнар ол? Чиге көргөн караамы мен Чивеш кылбайн, Кочук топтуг харылаар мен: — Коммунистер! Коммунистер — Ленинни аркызы. Коммунистер — Иделейди чөлөгяжи! Хаттыг шуурган, изит-соока — Каа-даа бол, Коммунистичи карванымга Кожа чоруп, Дөдө шын дөш демиселге Денге туржуп, Давимериян оруу-биле Тилеп келген — Партбилетим — Орук айтыр сымдым ол, Байгы күжүм Оң дөш бүрүн бериккен мен! Чырык чери, үгөн хүн дег Чылдык турар, Чагай молдун базым санын Чаала турар, Ленинни партияны — Иделейи, Билетимде оон ады Бижиттинген, Партбилетим — Ыдык өндүр документим! Партбилетке Ычанагыш мен шычы чор мен!

Е. ТАНОВА.

ПАРТИЯГА

Түрөгөлдү, язарым Дүңдөрдүр буза шылаш, Дески Билги, Ажыл, Дышты Совет чуртга менекиткен Дөдө шыныг партияны Сорук-шүттүг ырап тур мен.

Партия! — Базар оруум чырыткылаан Башкырыгыым.

Партия! — Бүгүдөгө бөжөк шапнаан Бугурелым.

Чоргаар шүттү чонга берген Чөгүм төрө догунатпаш, Бергерлерин ажып тилеп, Байырымныг тайынаган Бедиктерге баштап орап Партияны бершөп тур мен.

Партия! — Бедиктерге чиге углаан Мөргөс утаан.

Партия! — Косталганын тутун чазан Хоочун башкы.

Москваның шагы

Ачам сутга эири чордум, Ашак аждок хөлөөн олар. — Диктерим-не талаар болду, Дижизи чок өкөтөр-ле, Шаанда шагда Ашак-Мөргөс Шагайының уружу-дур ийи.

Чаа диктер кадаамы ап, Шаган-Арыг бадар дигеш, Ылаар холлөп отурда-ла, Радио ырай берди, Кремльдин шагы калкты, Кижик ары чыры берди.

Ачам дээрге демгөн чок, Аарыг дижин уштуу каалкан, Аажок холуг удузуруп, Авамны кээп далаштырдым: — Шагың денне, шагың денне! Чангыс-минута хождатпа!

Кандай-даа бол, бөдүүн-даа бол, Кандыг коңчуг сөстөр ийик! Дүң, хүндүс бодалымга Дүргөктөп чорза-чорза, Чүрээм орта тонуп калган, Шүлүүм орта ужул болган.

Чүгө дээрге өргү шагын Чүдө каагы аштап каалкыш, Боттарың күзел-соруу Москваның шагы-биле Денеп алган кижилер деп, Демгилерни кым-даа тыппас.

Эргин эштер, номчучулар, Эңге-ле бо кирген чижэм, Домаккылар кожамында, Тоголчул ырында чыда, Чурукчулар чүрү эвес, Чурталганын кезиндир ол.

Төгүүн сен-даа, мен-даа, — Дөгеревс билер-дир бис. Тыва чурту кандыг туржук? Тыва кижиге кандыг чоржук? Хая корну калсамысса, Караавыска көстүп келир: Чувулаңны ажыг хинжээ Шоргаландыр агып чорда, Чинде каалаң дужумет дөш, Чилби кыдат сандык жөжө, Арратарың «эзия» бис деп, Адырлар көвей чоран.

Ленини коммунистер — Иделейи оюн шүтүп көргөш, Чымыр-чымыр туттунчужак, Хоптарың ширбелки бис, Хосталганы алган чок бис.

Моортан, аңгелээштин, Москваның шагы-биле Дешпелге кылажымыс, Денеп алган чорукчан бис.

Тывавыс ам мандаан, хөжөөн, Тывын чорда хостуг, шөвөн, Көвей өрө республикалар Хөгжүмүнү арзында Аас-кежини иррип баскан, Ажыл-шөңү хөрүүн баскан.

Дарта хүнде чаалап алыр Далаавыс улам тода, Четкен турар бедик дээр Чөрби-ле чыл артык-дыр деп, Партияны Программасы Бады шыны чарлап каады.

К. КУДАЖЫ.

БЕДИНТЕН ЫР

Чүмө төвөр бедик сымнар сиртин эвес, Барым хараан хоңтуу-даа боор дөш эвес. Чурталганын орууга, — бугуржурум, Партияны Программаны ырап тур мен. Чөрби чыл ол — төгөлөп каан күзөл эвес, Чеди алгы тилелелер чивези-лэр. Агаар, чөс сүт — холдарымыс өргөздөн, Амгырал хугуулар чаратынч тур.

Бур чер чартып, чымдыг дурди, тараа болгаш Бугуруга кураңгайлай чегелгилөөн, Муруну, соңу докшун чүктөр дужуп берип, Чурун шыбаан чурталганын турдаа болган. Эртем-биле чырыттыганын угаанарым Эрикти орутарын айтканы — Чер, Ай, Марс, Венераның арзынга Чөлөштөгөн көвүрүтү туттаны-дыр.

А. ДАРЖАА.

Дөрдө хаймы сымдыктарың бугургей Дедем чүрүм оттарын чырыттыганын. Баа-даа баар—фабрика, завод эжиан агар— Хары ында кижиге чогу элдеп эвес. Сандыгы чок мажарын, чөмөнчөр чер, Салгыш турар, өңдүктөр чок автобустар, Бугуруга планнарын ымыш турар Бугуредиг машиналар-автоматтар Совет чурттуң сайырангай чүгүзү-дүр!

Ырга ужул, номга чурттап, салгал дамчып, Ынаштыга, найырага байытталып, Коммунистиг партияны айтты кааны Боммунизм бедини ашкан бедик чок тур!

О. СУВАНКИТ.

ТӨӨГҮЛҮГ ЧЫЫШ

Төрөөн чуртууестун найысдалы Москвага барган санында-ла оң чараш-чаагынан кижиге көрүп мага ханмас. «ИЛ-18» самолёт-биле Красноярскин аэродромдан укуп үгөш, кезектинин алды шак биче-ле ажыл турда Москваның кырында келген бис.

— Адавыста бо чүмүндө, кыды-кызыгара көзүлбөс, тоолда чүвө шыкшак, чүч чер боор, даргалар, — деп, Евгений Соловьев орус аялга-биле тывалап чугаалан үгүд.

— Аа, бо Москва болгаш аян, көрдүң бе, чарамын! — деп, Михаил шала келдилер аарак харылай дартып каады.

— Хөө, эжен бойнаа, дыка-ла чараш-тыр! — деп, Соловьев кайлап магадан олур.

Салган айтыр харылаттына берген төлөдө, дакпырлаан хөзр артык боор деп болуп алгаш, караан шына эде тудуп, бар-ла шаам-биле куду көрүп эгеледим. Кремльдин суургалары, бакында кызыл сымдыктарынын хереди, аша шолбаннар, Шала караңгылак берген, хоорайны ол-бо кыдыгында чуга-жаак ак-көк тумачыгаштар көжө-лей берсе-даа, Москваның кыры арыг, тода: кург-ла от, та чеге сая лампочкалар, улуг сымдык дөг амырлар бар чүвө. Ону кижиге кайлап саныр аар Москва хем, оон кылгарт даш тона ширин каан эриктири, күш-культураның топ стадиону Лужники, оон-биле кожа Ломоносов аттыг университет адавыста чымды кады.

Самолёт күдөлөп басты. Кулак ишти зарып эгелдеди. Самолеттүн үдөкчизин уруг каалбак баалында конфеттер авалаан алган — Эштер! Ам дона хонуптар бис, кулак дугулабы-ла-биле мону чооллап көрүрү—деп, пассажирлер бистерини онза ээлдек чаады.

— Москва-Москва, бо-ла болгай-дишпешиван, хамык пассажирлер, оң иштине Тыванын партия организациянының мурундан келген делегаттары — Евгений Соловьев, Михаил Мендүме сулгар бугуру далаажыккан, чүч-хөвүстү чымдын алдымыс. Чызыап батса-батса самолётту дугуларын билдирер-билдирмес, ам-даа амырдадым, черге четим дөш ышкыш, дөкүлөп чоруй, оожумнап батты. Оон кезек манан олура тура дүшкөш, аэропорт кайда сен дөш үш кат ба-бакчында чаныче чоруту. Олуручудар шагда-ла хөдөлгөн, хөл-сыйын кеткен, хол чүгүн халанадыр туттуктаан турлар.

— Шала оожум-оожум, хамаатылар! Хол чүгүнөргө калдыр халак, аар чүтүкү аэровокзалдан кээп алыр — деп чугас дыналды.

Ол үш кат бакчының даштын хевир бөдүңүзүмэр, ындаг болза-даа онзагай чараш архитектурадыг, бөдүр каасталгалдыг, Красноярск азы Казанның аэровокзалында дег өртүк багана көзүлбөс. Оон баары-га самолёт тура дүштү. Олуручударына хөлээшкенин дамыла барды. Удөкчилер эштин сүргей хараан турлар. Самолеттүн хаалгасы аматтыганы: баарыны халбак чада, оон чанында «Зиммер», «Волгалар» чыскаалды тургулапкан.

— Тываан келген делегаттар кайлары бооруд? Эжик, эштер!—деп шылазы солапай холдуна, ол холу менделейригеле бөлөкөп алган эш бо тур.

— Эжик-эжик! Тывадан бистер бис! — дигеш, ол эшке холдарымыс сундүс.

— Эки келдилер бө? Оружа каймы хире турдилер, эчки херек бө? — деп, каш-ла айтырып салгаш, биске харылаар бедни чай алындырбайн,

машинга олуртуту. — Петя, трогай, Центральна! — дээзин-не дынап чорувуста, «Зима»-даа дап-ла берген. Орук бедилеринде, 8—10 кат бедик бакчынардыг, байырыг бижиттерде: «СЭКП-ге алдар!» «Делегаттарга изиг байыр!» «Моорал көрүр!» сүт-сүт дигилез, шуптузун кайын номчуй аар боор... Элээн каш километр хал, чамдык машиналарга эртирил, бир чамдык эши эртип, үзүк чок шуушкан машина-биле уткужуп чоруй, Москва, ның кыдыгына чедип келдиас. Карангы дүне Москваны көргө, аажок улуг кызыл хүн үнүп келген, чери чырыкты турган шыкшак кылдыр көс-тур.

Ленин проспектинге халдып келдиас. Оттун чырынга кудумчу, да дег бакчынар хүндүсте шыкшак көс-тур, ол болза анаа чырыкты эвес, а хүн чырынга демейлештириккен ак-көк лампалар-дыр.

— Шан, сизер 1955 чылда чоруду-дар майнаа. Ычазарда маана биче-жек коллоз турган болза, ам бо чер мурун-барым Москва аларган-ла болгай, бо чоруп олдарымысты Ленин проспектинге деп алдар.

— Оо, ана ат-ла тур аа!

— Амыр чүвө боор! Бо туткан кварталдар дээрге тускай районнар-ла болгай. Сандык чөмөнчөр чери, палаты, школазы, эмнегелер, коммуналдыг хандырылгазы шуптузу мында, удавас метро база-ла бөрүз үнүп келир — деп, Михаил эжинге тайылбырлай дартып бергеш, бо-ла хамык чүвөлери чап-чаа-ла көргөн шыкшак, хараары дам-ла барды.

Бистин чугаавыска киришкени чораян, бодунуң аджылыч-ле сундуккан чолчаны — Москваның бо кезеңи тудуп эгелээни улуг-ла дие беш чыл болган, ол хирезинде база бир чаа хоорай болган, а чурттакаларынын саны 300 муң ашкан боор. Мен база-ла шак дөс сөз кезик бакчының үшкү калдында 950 дугуларыг квартираны алдым—дигеш каттырылган каап чоруй, бодунуң тавынга киришти.

Хал олдура ылавыдан көргө, шында-ла — бугу чүвени совет кижиге-леп, партияның кол сорулгазы херек кырында боттанып турарын моон бед-зин бугуреп болур. Узун дурту та бече километр кудумчу, 8—10 кат бачынардыг, эң адакы кадында хөй-ниитиниң амыдыралыга тавыштырган черлер — столовалар, магазинер, даараныр мастерскаялар, хеп дөлгөр черлер, урутлар албан черлери, эмнегелер, аптекалар, парикмахерскаялар... Кезек хал олдура, Москваның Кызыл шөлүгө келдиас. Соллар талавыста Кремльдин эңиш-теди берген херимериян артында дөрт кайттын кырында, терик дөңгө кумулду ортузуна кирүүнүн Кызыл тугу тап-биле хөбөлдөгөн, суургаларың бакчында рубин кызыл сымдыктар «таиямалда» тур.

Москваның эң-не улуг, төп кудумчуу — Горький кудумчуу бо. Кижиниң хөйү—кара шаар-ла. Машиналарын чыда-бөрү шуужуп турары Улуг-хемиян буступ баткан дожу-ла. Кудумчуу кезилдир, чинчи-биле де-мей электери лампочкалар-биле «СЭКП-ге алдар!» «Делегаттарга изиг байыр!» деп бижигилеп каанын көргө, бо төөгүтү чышыка—СЭКП-нин XXII съездинге кайгамчыктыг бедик көлдүрүшкү-биле бедиктеңил, онза төөгүлүг шиттир үндүрер, бис

(Уланчымы).

